

ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਬਾਲਮਿਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਤੇ ਭੀ ਖਰਾ ਨਹੀਂ

ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਆਧਿਆਇ ੨ ਤੋਂ ੨੨ ਛੰਦ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਪੂਜਨੀਕ ਅਵਤਾਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇਰਿਆ ਬਾਰੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਪਤੀ ਦਾ ਭੀ ਜਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਲ ਵਲੋਂ ਜੋ ਰਾਜੇ ਥਾਪੇ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬਧਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰਚਨਾ ਰਿਖੀ ਵਾਲਮਿਕੀ ਵਲੋਂ ਰਚੀ ਬਾਲਮਿਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਹੈ। ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਰਚੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਬਾਲਮਿਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਨ ਵਿਚ ਸੀ। ਅੱਜ ਭੀ ਬਾਲਮਿਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬਾਲਮਿਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਮੁਤਾਬਿਕ ਬ੍ਰਹਮਾ ਹੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਬ ਤੋਂ ਵਡੇ ਪੂਰਵਜ ਹਨ। ਬਾਲਮਿਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਦੇ ਬਾਲ ਕਾਂਡ ਦੇ ੭੦ ਵੇਂ ਆਧਿਆਇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ੪੦ਵੀਂ ਪੀੜੀ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

੧	ਬ੍ਰਹਮਾ	੨	ਮਰੀਚੀ	੩	ਕਸ਼ਯਪ	੪	ਬਿਬਸਵਨ	੫	ਮਨੂ
੬	ਇਛਾਕੂ	੭	ਕੁਦੀ	੮	ਬਿਕੁਕੀ	੯	ਬਾਣ	੧੦	ਅਨਰੰਨਗ
੧੧	ਪ੍ਰਿਥੂ	੧੨	ਤਿਸੰਕੂ	੧੩	ਪੁੰਦੁਮਾਰ	੧੪	ਯੁਵਨਾਸਵ	੧੫	ਮਾਧਾਤਾ
੧੬	ਸਸੰਧੀ	੧੭	ਧਰਵਸੰਧੀ	੧੮	ਰਤ	੧੯	ਅਸਤਿ	੨੦	ਸਗਰ
੨੧	ਅਸਮੰਜਸ	੨੨	ਅੰਸੁਮਾਨ	੨੩	ਦਿਲੀਪ	੨੪	ਭਗੀਰਥ	੨੫	ਕੁਕਤਾਯ
੨੬	ਰਘੁ	੨੭	ਪਬਿਧ	੨੮	ਸਖਣ	੨੯	ਸੁਦਰਸ਼ਨ	੩੦	ਅਗਨਿਬਰਣ
੩੧	ਸੀਘ੍ਰਮ	੩੨	ਮਰੂ	੩੩	ਪ੍ਰਸੁਸਕ	੩੪	ਅੰਬਰੀਸ	੩੫	ਨਹੁਖ
੩੬	ਯਯਾਤੀ	੩੭	ਨਾਭਾਗ	੩੮	ਅਜ	੩੯	ਦਸਰਥ	੪੦	ਰਾਮ

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜਿਥੇ ੪੦ਵੇਂ ਵੰਸ਼ਜ ਹਨ ਉਥੇ ਇਹ ਭੀ ਧਾਰਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਹੀ ਅਵਤਾਰ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਧਾਰਣਾਵਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀ ਹਨ।

ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕਾਲ ਦੇ ਪਸਾਰਾ ਪਰਸਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਅੰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ (ਅ:੨, ਛੰਤ:੧੦)। ਇਸ ਉਤਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਸਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜਾ ਕਾਲਪੁਜ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ੩ ਰਾਜੇ ਹੋਏ:-

- ੧ ਕਾਲਕੇਤ
- ੨ ਕੂਰਬਰਸ
- ੩ ਕਲਪੁਜ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆ ਦੇ ਮਗਰੋ ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਜੇ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਅਗੇ ਦਸ ਰਾਜੇ ਹੋਏ।

ਤਿਨ ਤੇ ਹੇਤ ਬਹੁਤ ਨ੍ਰਿਪ ਆਏ॥

ਕੱਛ ਪ੍ਰਜਾਪਤਿ ਤਿਨ ਅਪਜਾਏ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਸ ਰਾਜਿਆ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਗਲੇ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਿਆ ਦੀਆਂ ਅਗੇ ਦਸ ਹਜਾਰ ਕੁੜਿਆਂ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਿਸੀ ਰਿਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਰਾਜਿਆ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਰਿਸ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਗਈ ਦਿਤੀ ਤੋਂ ਦੇਵਤਿਆ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਹੋਇਆ। ਸੂਰਜ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਅਨੇਕੋ ਰਾਜੇ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਰਘੁ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਰਘੁ ਵੰਸ਼ ਚਲਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਰਾਜਾ ਅਜ ਹੋਇਆ। ਰਾਜਾ ਅਜ ਦੇ ਮਗਰੋ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਰਾਜਾ ਦਸ਼ਰਥ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਰਾਜਾ ਦਸ਼ਰਥ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਿਜਰਾ ਇਵੇਂ ਬਣੇਗਾ

ਕਾਲ (ਆਧਿਆਇ ੨ : ਛੰਤ ੧੦)

।

ਉਅੰਕਾਰ (ਉਹੀ)

।

ਕਾਲਸੈਣ (ਉਹੀ)

।

ਕਾਲਕੇਤ (ਉਹੀ)

।

ਕੂਰਬਰਸ (ਉਹੀ)

।

ਕਾਲਪੁਜ (ਉਹੀ)

।

.....

.....

(ਆਧਿਆਇ ੨: ਛੰਤ ੧੬)

ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਜੇ ਹੋਏ

।

੧੦ ਰਾਜੇ ਹੋਏ (ਉਹੀ)

।

ਦਸ ਹਜਾਰ ਕੁੜਿਆ ਹੋਇਆ

(ਇਥੋਂ ਕਾਲ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਕਿਧਰੇ ਬੀ ਕਾਲ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਜਿਕਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਹੈ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੜਿਆ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ੪ ਕੁੜਿਆ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਿਸੇ ਰਿਖੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸਦਾ ਵੰਸ਼ ਅਗੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚਲਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:-

ਰਿਸ਼ਿ
I

I ਗਰੂੜ ਵੰਸ਼ (ਬਨਿਤਾ)	I ਨਾਗ ਵੰਸ਼ (ਕਦਰੂ)	I ਦੈਂਤ (ਅਦਿਤਿ)	I ਦੇਵਤੇ (ਦਿਤਿ)
			I ਸੂਰਜ
			I
			..... (ਉਹੀ)
			ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਜੇ ਹੋਏ
			I ਰਘੁ
			I ਅਜ
			I ਦਸ਼ਰਥ
			I
			I

I
I
I
I

ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਜੋਗ ਵਿਚਾਰ:-

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ—

ਯਤ੍ਨਕਾਰਣਸਬ੍ਯਕ੍ਰਮੰ ਨਿਤ੍ਯੰ ਸਦ੍ਰਸਦ੍ਰਾਤਮਕਮ੍।।
 ਤਦ੍ਰਿਸ੍ਰੁਸ਼ਟਤ: ਸ ਪੁਰਥੋ ਲੋਕੇ ਬ੍ਰਹੋਤਿ ਕੀਰ੍ਯੰਤੇ।।੩।।

(ਮਨੁ ਸ੍ਰੁਤਿ)

ਭਾਵ - ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਲਈ ਆਪ ਉਤਪਨ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਅਹੋਚਰ ਹੋਏ ਹੋਏ ਵੀ ਸੱਤ ਅਸੱਤ ਵਿਚ ਸਦਾ ਵਰਤ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਰਤੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਹੀ ਹੈ।

ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਤਪਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਾਇੰਸ ਨਾਲ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ(ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵਾਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ) ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨਾਲ ਢੁਕਵੀਂ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਦਾ ਜਨਮ ਰਘੂ ਕੁਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।ਜੋ ਕਿ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਬਾਲਮਿਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਨਾਲ ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਅੰਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।ਬਾਲਮਿਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਮੁਤਾਬਿਕ ਰਾਜਾ ਰਘੂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ੨੬ ਵੀ ਵੰਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜਾ ਅਜ ੩੮ ਵੀ ਵੰਸ਼ ਹੈ।ਰਾਜਾ ਅਜ ਦੇ ਘਰ ਦਸ਼ਰਥ ਅਤੇ ਦਸ਼ਰਥ ਦੇ ਘਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮਚੰਦਰ ਦਓ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਹਨ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕਾਲ ਦੇ ੪ ਵੰਸ਼ਜ ਰਾਜੇ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਅਨੇਕ ਰਾਜੇ ਹੋਏ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਨੇਕ ਰਾਜੇ ਹੋਏ।ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੇਕ ਰਾਜਿਆ ਤੋਂ ੧੦ ਰਾਜੇ ਉਤਪਨ ਹੋਏ।ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆ ਦੀਆ ਅਗੋ ੧੦ ਹਜਾਰ ਕੂੜਿਆ ਹੋਇਆ।ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋ ੪ ਕੂੜਿਆ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਰਾਜਿਆ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ।ਇਹ ਚਾਰੋ ਕਿਸੀ ਰਿਸ਼ੀ(ਰਿਸਿ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਗਿਆ) ਨਾਲ ਵਿਆਹਿਆ ਗਈਆ।ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋ ਦਿਤੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਦੇਵਤਿਆ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵਿਆ ਵਿਚੋ ਸੂਰਜ ਭੀ ਇਕ ਦੇਵਤਾ ਸੀ।ਇਸੀ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਸੂਰਜ ਵੰਸ਼ ਚਲਿਆ।ਸੂਰਜ ਵੰਸ਼ ਅਨੇਕੋ ਰਾਜੇ ਹੋਣ ਮਗਰੋ ਰਾਜਾ ਰਘੂ ਹੋਇਆ।ਜਿਸ ਤੋਂ ਰਘੂ ਕੁਲ ਚਲਿਆ।

ਬਾਲਮਿਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਰਾਜਾ ਰਘੂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ੨੬ ਵੀ ਅੰਸ਼ ਹੈ ਜਦਕਿ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਰਘੂ ਦੇ ਪੂਰਵਜ ਬਾਲਮਿਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਲਦੇ। ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਰਘੂ ਨੂੰ ਸੂਰਜਵੰਸ਼ੀ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਲਮਿਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਨਾਂ ਦਾ ਨਾ ਤੇ ਕੋਈ ਦੇਵਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਜੰਮਿਆ ਹੈ। ਬਾਲਮਿਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਮੁਤਾਬਿਕ ਰਾਜਾ ਅਜ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ੩੮ ਵੀ ਤੇ ਰਘੂ ਦੀ ੧੨ ਵੀ ਵੰਸ਼ ਹੈ ਜਦਕਿ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਅਜ ਰਾਜਾ ਰਘੂ ਦਾ ਹੀ ਪੁਤਰ ਹੈ।

ਬਾਲਮਿਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਜਦਕਿ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਜਨਮ ਇਕ ਰਿਸ਼ੀ ਤੋਂ ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਮਾਂ ਦਿਤੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਦਸ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ ਰਿਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਭੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਗਿਹਰਾ ਮਤਭੇਦ ਹੈ। ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੋਈ ਭੀ ਤੱਥ ਰਾਮਾਇਣ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਜੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਪੱਕਾ ਤੇ ਯਕੀਨ ਯੋਗ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਾਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਕਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਨੋਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੂਝ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਰਚਨਹਾਰੇ ਦੀ ਮਨੋਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੂਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਜੇ ਉਸਨੇ ਹਿੰਦੂ ਓਰ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਗੋਭਾ ਕਰਕੇ ਆਮ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਸਾਫ ਹੈ ਕਿ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੀ ਕਥਾਵਸਤੂ ਕੇਵਲ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਠੋਸ ਅਧਾਰ ਤੇ। ਸੋ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ, ਬਚਿਤ੍ਰ ਕਵੀ ਦੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਮਨੋ ਕਲਪਨਾ ਤੇ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੂਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।

ਮਨਮੀਤ ਸਿੰਘ

email:- manmeetnew@yahoo.co.in